

Eesti Euroopas: väliseestlaste ajaloo peegeldus Rootsis ilmunud väliseesti ajalehtedes

LAURA NEMVALTS
Eesti Rahvusraamatukogu
digihumanitaaria spetsialist

Rootsis ilmunud väliseesti ajalehed jutustavad lugu koduigatsusest, kogukonna loomisest ja Eesti vabaduse taastulekust – see pärand vajab hoidmist uues digikvaliteedis. Need väljaanded peegeldasid korraga pagulaste igapäevaelu ja suurpoliitikat, sidudes eestlased üle maailma ühtsesse mäluruumi, mis ulatus sõja eest põgenemisest taasiseseisvumiseni.

Teise maailmasõja jooksul lahkus Eestist umbkaudu 80 000 inimest (Maripuu & Kraft, 2024). Võõrsile jõudes tekkis vajadus info järele – Bernard Kangro väljendusele

toetudes oli sõna nii *informatsioon kui ka lohutus ja lootused* (Kangro, 1976: 114). Esimesed eestikeelsed infolehed ilmusid juba 1943. aastal, regulaarsed eestikeelsed ajalehed tekkisid 1944. aasta lõpus (Kangro, 1976). Väliseesti ajalehti hakati välja andma neis riikides, kuhu moodustusid suuremad eestlaste kogukonnad – Rootsis, Saksamaal, Kanadas, USAs, Austraalias ja Inglismaal.

Väliseesti ajalehtede algusajal otsiti väljaannetes lähedasi, kirjutati sõjasündmustest, tutvustati põgenikke abistavaid organisatsioone ning õpetati kohalikku keelt (Valmas, 2017a). Ajapikku nihkus fookus väliseesti kogukondade tegevusele ning Eesti, uue koduriigi ja maailma uudistele. Eeldati, et pagulus lõpeb mõne aastaga, seetõttu nähti ajalehti ajutise nähtusena (Valmas, 2017a). Tegelikult ilmusid mitmed paguluse algusajal alustanud väliseesti ajalehed rohkem kui pool sajandit, jõudes kajastada ka Eesti taasiseseisvumist. Praeguseks on alles

jäänud üksikud väliseesti ajalehed, mis ilmuvad peamiselt digitaalsel kujul.

Esimesed pikemalt püsima jäänud väliseesti ajalehed hakkasid ilmuma Rootsis – 28. oktoobril 1944 ajaleht Teataja (aastatel 1945–1953 Eesti Teataja) ning 29. oktoobril 1944 ajaleht Välis-Eesti. Detsembris lisandus neile Stockholms-Tidningen

Väliseesti ajalehti hakati välja andma neis riikides, kuhu moodustusid suuremad eestlaste kogukonnad – Rootsis, Saksamaal, Kanadas, USAs, Austraalias ja Inglismaal.

Eestlastele, mis suleti 1959. aastal ning mille asendas ajaleht Eesti Päevaleht.

Saksamaal Geislingenis, kus asus üks peamisi eestlaste põgenikelaagreid, hakkas 1945. aastal ilmuma ajaleht Eesti Post. USAs avaldatakse alates 1949. aastast ajalehte Vaba Eesti Sõna. Kanadas ilmusid ajalehed Meie Elu, Vaba Eestlane ja Võitleja, millest kaks esimest on nüüdseks ühinenud nime alla Eesti Elu. Inglismaa väliseesti ajaleht kandis nime Eesti Hää, Austraalias Sydneys anti välja ajalehte Meie Kodu. Kõik loetletud ajalehed on digitaalselt kättesaadavad kultuuripärandi portaalis DIGAR. Peale mainitud ajalehtede tegutses hulk lühema ilmumisperioodiga ajalehti, mis andsid samuti olulise panuse väliseesti kogukondadesse.

Analüüsis kasutan viie Rootsis ilmunud väliseesti ajalehe (Teataja, Välis-Eesti, Stockholms-Tidningen Eestlastele, Eesti Teataja ja Eesti Päevaleht) digiteeritud numbreid aastatest 1944–1991. Eesmärk on uurida lähemalt kolme teemat:

1. Millises kontekstis esineb väliseesti ajalehtedes sõna „kodu“. Millega seda seostatakse?

2. Milliseid on kõige mainitumad kohanimed? Milliseid Euroopa piiridesse jäävaid paiku on mainitud? Milliseid Eesti piiridesse jäävaid paiku on mainitud? Kas Eesti puhul on mainitud rohkem linnu või on esindatud ka väiksemad kohad? Kuidas aja jooksul asukohtade mainimine muutub?

3. Millised olid eri ajajärkudel väliseesti ajalehtedes olulisimad teemad?

KODU

Eestist lahkumine teise maailmasõja ajal oli enamiku eestlaste jaoks sundmigratsioon, mille tõttu pidi jätma nii konkreetse kodukoha kui ka koduriigi. Paratamatult muutus aja jooksul koduks ka riik, kuhu uus elu loodi. Kodu olemust saab defineerida mitmeti. Üldiselt seostatakse koduga elamiseks kasutatavat füüsilist hoonet, perekonda, päritolu või koduriiki. Samuti esineb sõna „kodu“ ajutisi puhke- või peatuspaiku kirjeldavate asutuste nimetustes, näiteks „lastekodu“. Diaspora uuringutes on „kodu“ kompleksne termin, mis on ajas muutuv (Stock, 2010). Ühest küljest seostus väliseestlaste jaoks kodu Eesti territooriumi või Eestis paikneva kodukohaga, teisalt võib „kodu“ mõista kui abstraktset turvapaika (Annist & Kuutma, 2018). Lisaks ruumilisele tasandile tuleb mängu ka ajaline, kuna väliseestlaste kodu jäi esimesse Eesti iseseisvusperioodi (Annist & Kuutma, 2018).

Termini uurimisele eelneb ajalehtede tekstide puhastamine, mis hõlmab sõnade lemmatiseerimist ehk algkujule viimist (näiteks sõnad „on“ ja „oli“ teisendatakse algvormi „olema“) ja stoppsõnade ehk sisulist tähendust mitte juurde andvate sõnade eemaldamist. Analüüs hõlmab pea poolt sajandit, mille jooksul muutusid nii teemad kui ka hoiakud. Puhastamise tulemusel saadud sagedasemad sõnapaarid, mis sisaldasid sõna „kodu“, on järgmised:

Norrköpingi uudiseid

„Eesti Kodu” avamine. Vaatamata raskustele on Norrköpingis valminud „Eesti Kodu”, millise järgi on olnud suur vajadus kogu aja.

„Eesti Kodu’ga” seoselevate remonttööde sooritamine ja probleemide lahendamine on kestnud kaks ja pool kuud ja selle aja joosul on tulnud ületada nii mõnigi takistus, mis paisis olevat ületamatu. Tänu neile kaasmaalastele, kes ohverdasid oma vaba aega selle ülesande täitmiseks ja neile, kes rahaliselt on kaasa aidanud!

„Eesti Kodu” on kogu kaasmaalaskonna lahkeks kasutamiseks ja kõik on sinna teretulnud. Kodu hõlmab kogu ülemist maja korda, Brådg. 7 jõeäärses majas, omades 5 ruumi ja kõrvalruumid. Pääle selle on kasutada avar aed, kus võimalik päikest võtta.

Avamisetalitus toimub pühapäeval 23. mail kell 11.

JOONIS 1. Välis-Eesti, 23. mail 1948.

1. Eesti kodu (5943 esinemist)
2. kodumaa lahkumine (1718)
3. okupeeritud kodumaa (1169)
4. uus kodu (938)
5. Suvikodu kuratoorium (873)
6. laps Suvikodu (774)
7. vaba kodumaa (760)
8. kodu ruum (717)
9. kodu Eesti (715)
10. kodumaa vabastamine (672)

Tulemused näitavad, et sõna „kodu” esineb kõige enam koos sõnaga „Eesti”, sidudes kodu Eesti ja eestlusega. Vaadates esinemiskordi lähemalt, on paljudel juhtudel sõnapaar seotud mõne väliseesti organisatsiooniga. Väliseesti organisatsioonide üritustele viitab tihti ka sõnapaar „kodu ruum”. Palju esineb ka ajalooliste sündmustele viitavaid väljendeid, näiteks „kodumaa lahkumine”, „okupeeritud kodumaa”, „vaba kodumaa” ja „kodumaa vabastamine”. Sõnapaari „uus kodu” puhul on peamiselt juttu kohanemisest uue asukohamaaga, aga ka Brasiilias tegutsenud seltsist „Uus Kodu”. „Suvikodu kuratoorium” ja „laps Suvikodu” viitavad Suvikodu-nimelisele lastelaagritele.

„Eesti vanematele on aga tähtis meeles pidada, et ükskõik kui hea lasteaed, ükskõik kui osavate kasvatajatega ei asenda kunagi kodu vaid ainult täiendab seda — eesti lasteaed ei asenda ka mitte eesti kodu. Ärgu arvata, et eesti lasteaed suudab mõne tunni nädalas õpetada lastele eesti keelt, kui seda ei kõnelda järjekindlalt lapsega kodus.”

JOONIS 2. Eesti Päevaleht, 6. juuni 1974.

Eesti neiu,

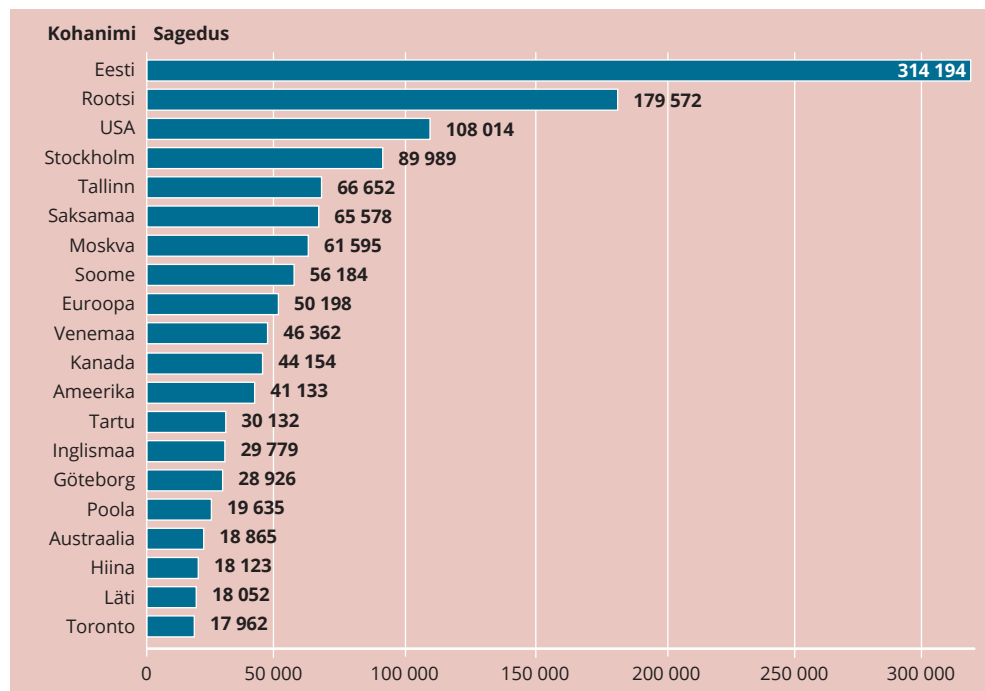
kui Sa omad tõsise iseloomu ja keskhariduse (muusik. kald. soov.) ja mõtled kodu loomisele, siis kirjuta 25 a. keskmise palgaga noormehel Stockholmis. Vastust leiab ainult tõsine kiri. Kohvikudaamidel ja elukutselisel flirtijal on kahju vaid kirjapaberist ja margist. Kiri palun koos fotoga slt. „Eesti kodu võõrsil”. Mittermeeldiv tagastatakse.

JOONIS 3. Eesti Teataja, 23. märts 1946.

Kvantitatiivse analüüsi kõrval on asjakohane vaadata mõnd konkreetset artiklit, kus esineb kõige sagedasem sõnapaar „Eesti kodu”. Juba mainitult leidub seda tihti väliseesti organisatsioonide

**Sõna „kodu” esineb
kõige enam koos
sõnaga „Eesti”,
sidudes kodu Eesti ja
eestlusega.**

tegevuse kontekstis, näiteks Norrköpingis tegutses organisatsioon nimega Eesti Kodu, mille eesmärk oli pakkuda ruume kohalikele väliseesti organisatsioonidele (Rahvusrhiiv, i.a). Lisaks Norrköpingile olid sama nimega ettevõtmised ka

JOONIS 4. 20 kõige sagedamini mainitud kohanime Rootsis ilmunud väliseesti ajalehtedes 1944–1991.
Allikas: autori uurimus

näiteks Uppsalas, Torontos, Sydneys ja Kopenhaagenis. Eesti kodu mainitakse ka eestlaste kodude kontekstis, näiteks kirjutatakse noortele eesti keele õpetamisest kodus ja haridusasutustes, samuti tutvumiskuulutuses, kus otsitakse rahvuskaaslast, et üheskoos luua „Eesti kodu“.

PAIGAD

Kuna üks võimalus „kodu“ defineerida on seostada seda kindla geograafilise asukohaga, siis on paslik uurida, milliseid paiku ajalehtedes mainitakse. Kohanimed on võimalik tuvastada loomuliku keele töötuse abil, kohanimed saab hiljem siduda koordinaatidega (ehk geokodeerida). Tekstitöötuse tulemused on mõneti tinglikud, kuna vigu võib esineda nii ajalehtede tekstituvastuse kvaliteedis, leitud kohanimedes kui ka kohanimede sidumises koordinaatidega. Kõige mainitumad paigad Rootsis ilmunud väliseesti ajalehtedes on: Eesti, Rootsi, USA, Stockholm, Tallinn,

Saksamaa, Moskva, Soome, Euroopa, Kanada, Ameerika, Tartu, Inglismaa, Göteborg, Vene(maa), Poola, Austraalia, Hiina, Läti ja Toronto. Sealjuures on Eestist mainitud asukohamaast Rootsist lausa kaks korda rohkem.

Kujutades tuvastatud kohanimesid kaardil, joonistub väga selgelt välja Eesti riigi kontuur. Sageli on ajakirjanduses juttu ka Rootsis, Saksamaal, Suurbritannias, Soomes ja Taanis asuvatest paikadest. Kümnedite kaupa tänapäevase Eesti piiride sisse või lähedusse jäävaid kohanimesid vaadates on kõige sagedamini kirjutatud pealinnast Tallinnast, kuid kui arvestada ka kohanimesid, mida on mainitud vaid korra või paar, on kaetud pea terve Eesti. Kohanimed esinevad erisugustes artiklites, neid kasutatakse taaskord väliseesti organisatsioonide nimedes (nt tegutses Göteborgis skaudiüksus Tallinna lipkond), aga ka Eesti ajalugu, loodust ja kultuuri tutvustavates kirjutistes. Samuti kajastati

aktiivselt Eesti NSVs toimuvaid sündmusi. Sageli on väiksemad kohanimed mainitud surmakuulutustes lahkunu sünnipaigana.

Teemad

Pea 50 aastat mitme ajalehe numbreid sisaldab palju erinevaid teemasid, mille tuvastamine inimlugejal võtaks aega tõenäoliselt aastaid. Selleks et leida ajalehtedest esilekerkivaid teemasid, on mitu võimalust – üks neist on teemade modelleerimine, mille abil koondatakse kokku statistiliselt sageli koosinevad sõnad, mis moodustavad n-ö abstraktse teema. Teise võimalusena on võimalik kasutada tehisarvude mudeleid, andes sisendiks ülesande tuvastada iga lehekülje teksti puhul peamised teemad. Kuna digiteeritud väliseesti ajalehtedes on sageli probleeme tekstituvastusega, siis toimus konteksti tabamisel paremini keelemudeli kasutamine, konkreetsemalt on kasutatud mudelit Gemini 2.5 Flash.

Teemade analüüsimiseks on mõistlik vaadelda väiksemaid ajaperioode ja neid omavahel võrrelda. Uurimusse on kaasatud 1944. aasta Teataja, 1991. aasta augusti Eesti Päevalehe ja umbes perioodi keskpaika jääva 1968. aasta augusti Eesti Päevalehe numbrid. Nii saab põgusa ülevaate nii neist teemadest, mis olid olulised väliseesti ajakirjanduse algusaegadel, kui ka nende muutumisest läbi aja. Keelemudeli väljund sõltub palju antavast sisendist, samuti võib sama sisendit uuesti kasutades saada teistsuguse tulemuse.

Keelemudelile antud sisend on järgmine:

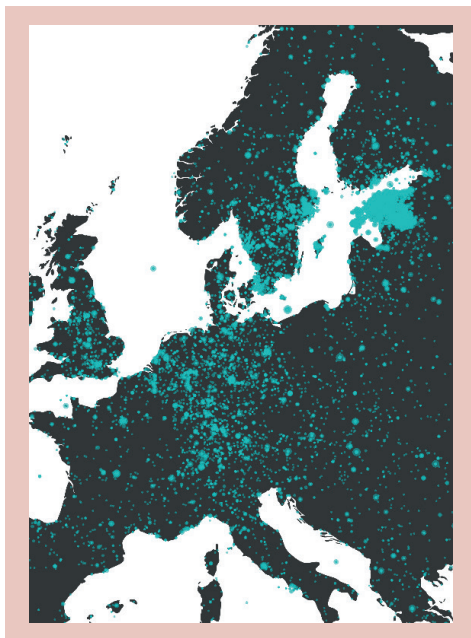
Oled uusima aja ajalooga tegelev ajaloolane.

Sinu ülesandeks on ühelt ajalehe leheküljelt tuvastada 1–2 kõige olulisemat teemat.

Sõnasta teemad eestikeelsena, rangelt 1–2 sõnaga ja alati väikeste tähtedega.

Tuvasta keskmise tasemega teemad, väldi liiga üldisi teemasid (näiteks „poliitika“, „majandus“) ja triviaalset sõnastust (näiteks „ilm“, „uudised“).

Kui mõni teema on väga sarnane

JOONIS 5. Rootsis ilmunud väliseesti ajalehtedes mainitud kohanimed 1944–1991.

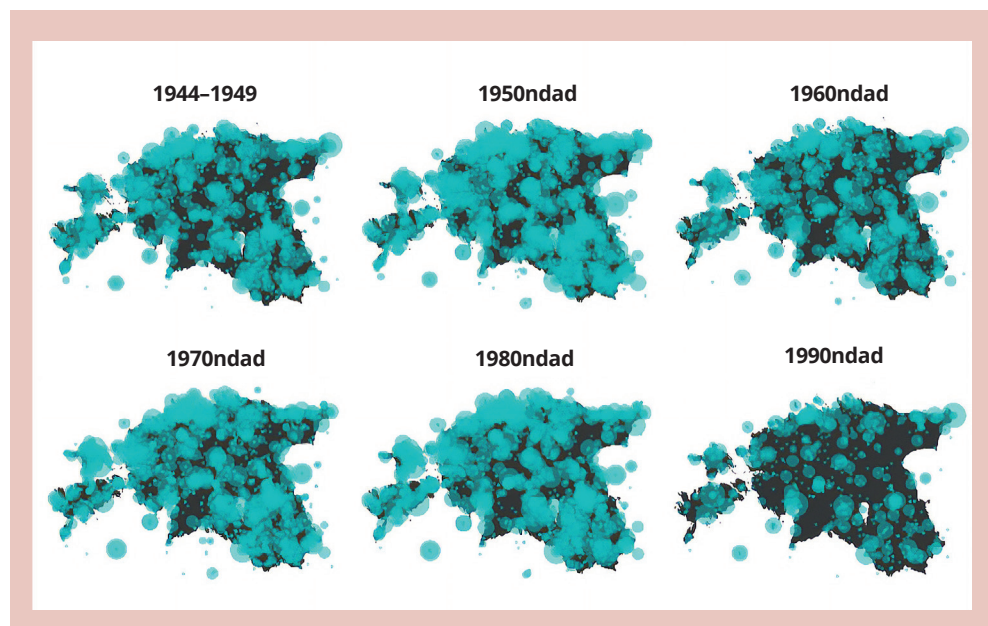
Allikas: Eesti Rahvusraamatukogu (2024)
Aluskaart: Natural Earth (2024)

juba tuvastatud teemale, kasuta sama sõnastust, et sarnased teemad oleksid ühtsed.

Väljundina anna ainult komadega eraldatud teemad, ilma üleliigsete selgituste või täiendava tekstita.

1944. aasta Teataja kõige sagedasemad teemad on järgmised: sõjategevus (9 esinemist), eestlased Rootsisis (6), Eesti pagulased (5), põgenikud (4), pagulased (4), omakste otsimine (4), Eesti Komitee (3), laagrielu (3) ja kuulutused (3). Ettearvatult edastatakse infot sõja ja põgenike eluolu kohta. Samuti on sagedased ka varasemas kirjanduses mainitud lähedaste otsimise kuulutused, kuid nende koondamisega ühe märksõna alla on keelemudelil raskusi, jättes näiteks eraldiseisvaks teemad „omakste otsimine“, „kuulutused“, „otsitakse omakseid“ ja „sugulaste otsimine“.

1968. aasta augusti Eesti Päevalehes kirjutatakse enim teemadel Tšehhoslovakkia (5), Vietnam (3) ning eestlased, valimised, postistreik, õpetajad, eestlased välismaal,

JOONIS 6. Rootsis ilmunud väliseesti ajalehtedes mainitud Eesti kohanimed kümnendite kaupa.

Allikas: Eesti Rahvusraamatukogu (2024)
Aluskaart: Maa- ja Ruumiamet (2025)

eesti kirjandus, eesti pagulased, külm sõda, Nixon, Eesti kommunistid ja Tšehhi kriis (kõik 2 mainimist). Ajalehtedest on näha, et väliseesti kogukond jälgis pinevusega Praha kevade sündmusi. Üldiselt jaotuvad teemad väliseestlaste ning maailma uudiste vahel. Kõneainet pakkus ka Kanadas toimunud postistreik,

Kujutades tuvastatud kohanimesid kaardil, joonistub väga selgelt välja Eesti riigi kontuur.

mis takistas kaasmaalastega sidepidamist, samuti jäi ilmunuta osa Kanada väliseesti ajalehtede numbritest, kuna ka neid edastati peamiselt posti teel.

Taasiseseisvumisaasta augustikuu

prominentseteks teemadeks on riigipööre (7), iseseisvus (4), eesti kultuur (3), Balti riigid (3), Eesti iseseisvus (3) ning Gorbatšov, küüditamine, eesti kunst, väliseestlased, Leedu sündmused, nekroloogid, massihauad, ajakirjandusseadus, valimised ja Baltimaade iseseisvus (kõik 2 mainimist). Aktiivselt elati kaasa Nõukogude Liidus toimunud poliitilistele sündmustele ja Eesti taasiseseisvumisele. Peale ajalooliste sündmuste paistab silma teema „nekroloogid“, peegeldades väliseesti kogukonna vananemist.

DIGITEERITUD MATERJALI KASUTAMISE PROBLEMAATIKA

Esimesed eesti ajalehed jäädvustati mikrofilmile 1993. aastal, kümme aastat hiljem alustati mikrofilmide digiteerimisega (Tinitis, 2025). Väliseesti ajalehed olid digiteerimisprotsessis ühed esimesed – väliseesti ajalehti hakati mikrofilmile salvestama 1998. aastal ning mikrofilme digiteerima 2005. aastal (Valmas, 2017b). 2010. aastaks olid kõik suuremad väliseesti

ajalehed digiteerituna kättesaadavad (Valmas, 2017b).

Digiteerimise varasus viitab materjali prioriteetsusele, kuna digiteerimist alustati paljuloetavatest ja kultuuriliselt olulistest ajalehtedest. Aja jooksul on digiteerimisel kasutatav tehnoloogia jõudsalt edasi arenenud, mis on tekitanud vastuolulise olukorra, kus kultuuripoliitika seisukohast olulised ajalehed on palju halvema kvaliteediga kui hiljem digiteeritud materjal.

Isegi kui skaneeringute kvaliteet on enamjaolt hea, siis suurem probleem on tekstituvastuse kvaliteet, mis on vanemate materjalide puhul sageli loetamatu. See mõjutab omakorda nii täistekstiottingut kui ka materjali kasutamist andmeteaduslikel eesmärkidel. Ajalehtede keeruka struktuuri puhul on oluline ka ajalehtede segmenteerimine ehk artikliteks jaotamine, mida on tehtud umbes 62%le Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivis olevatele ajalehtedele (Tinits, 2025).

Väliseesti ajalehtedest on segmenteeritud vaid väike, hiljem digiteeritud osa, kuid teksti terviklikkuse tagamiseks on artiklite eraldamine oluline samm. Kuigi artiklite eraldamiseks on välja töötatud automaatseid lahendusi, näiteks teksti segmenteerimine semantiliste tunnuste kaudu, siis ei ole ükski tööriist saavutanud vajalikku usaldusväärsust, mistõttu segmenteeritakse ajalehti ka tänapäeval peamiselt käsitsi.

Lihtsaid lahendusi olukorrale ei ole, kuna üldiselt suunatakse ressursid nende materjalide digiteerimisele, mida ei ole veel digitaalsel kujul olemas. Materjali parandamist saaks alustada kvaliteetsete skaneeringutega ajalehtedest, millele saab rakendada uuemaid tekstituvastuse ja segmenteerimise tööriistu. Potentsiaalseid võimalusi võivad pakkuda suured keelemudelid, kuid nende kasutamine suure hulga materjali analüüsimisel võib olla kulukas nii rahaliselt kui ka ajaliselt. Samuti kipuvad tehisaru mudelid tekstituvastusel mitte kinni pidama

originaaltekstist, vaid teksti muutma, näiteks lühendeid lahti kirjutama, sõnu ära jätma või lisama. Mida enam kasutatakse kultuuripärandit kui andmeid, seda ebavõrdsemasse olukorda jäävad varases järjekorras digiteeritud ajalehed, kuna eelistatakse parema kvaliteediga materjali, mis ei nõua palju lisatöötlust.

Väliseesti ajalehti hakati mikrofilmile salvestama 1998. aastal ning mikrofilme digiteerima 2005. aastal.

LÕPPSÕNA

Väliseesti ajalehed on rikkalik allikas teise maailmasõja ajal Eestist lahkunud ja võõrsil uue elu rajanud eestlaste eluolu uurimiseks. Digiteeritud ajalehtede uurimiseks on võimalik kasutada nii traditsioonilisi digihumanitaaria vahendeid, näiteks loomuliku keele töötlust, kui ka proovile panna tehisaru võimalusi. Analüüsi raskendab aga digiteeritud ajalehtede varieeruv skaneeringute, tekstituvastuse ja segmentatsiooni kvaliteet. Digiteerimisele on aastate jooksul panustanud paljud mäluasutuste töötajad, kelle töö tulemusena on eesti kultuuripärand hõlpsasti kättesaadav ning kasutatav nii huvilistele kui ka teadustöös. Samas oleks vaja üle vaadata üle kümne aasta tagasi digiteeritud materjalid, et nende kvaliteeti hinnata ja seda vajadusel parandada.

Andmeloo aluseks on autori Linné Ülikoolis kaitstud magistritöö „Kus on kodukoht? Analysing the Meaning of Home and Improving OCR Quality in Estonian Exile Newspapers Published in Sweden“. – <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-132420>

KASUTATUD ALLIKAD

ANNIST, A. & KUUTMA, K. (2018). Rahvuluse moraalne aegruum. – Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri, 1–2, 183–189. – <https://dea.digar.ee/article/AKvikerkaar/2018/01/0/52>

KANGRO, B. (1976). Eesti Rootsis: Ülevaade sõnas ja pildis. Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

MARIPUU, M. & KRAFT, Ü. (26.08.2024). Põgenemine arvudes. Eesti Mälu Instituut. – <https://mnemosyne.ee/pogenemine-arvudes/>

RAHVUSARHIIV (i.a). Arhiiv: EAA.5400. Norrköpingi eesti organisatsioonid ja ringid. – <https://ais.ra.ee/et/description-unit/view?id=200251729452&ru=7c1JtD#archive-creator>

STOCK, F. (2010). Home and memory. K. Knott & S. McLoughlin (toim), *Diasporas: concepts, intersections, identities* (lk 24–28). Zed Books.

TINITS, P. (2025). Digiteeritud Eesti ajalehed uurimisallikana. *Acta Historica Tallinnensia*, 31(1), 73–111. – <https://doi.org/10.3176/hist.2025.1.03>

VALMAS, A. (2017a). Pagulaskultuuri jälgedel: artikleid väliseesti kultuurist. Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu.

VALMAS, A. (2017b). Varjust valgusesse: erihoiust väliseesti kirjanduse keskuseks. Teaduste Akadeemia Kirjastus.